

ЕЛДАР

МƏНСУРОВ

МУҒАМ

ДУШУНЧƏЛƏРИМ

ЕЛДАР МӘНСУРОВ

**МУҒАМ
ДУШҮНЧӘЛӘРИМ**

БАКЫ — «ИРШАД» — 1995.

Спонсор: «Заманлы» фирмасы.

Өн сөзүн мұәллифи вә редактору Вүгар Әһмәд.

Мәнсуrow Е. Б. Муғам дүшүнчәләрим (мәғалә-
ләр топлусу). Бақы 1995, «Иршад» — 40 с.

ӨН СӨЗ

Муғам халгын бүтөвлүжүнү, мә'нәви бөјүклүжүнү, тарих боју нәсил-нәсил өзүнә чатдырыр. Низамини, Фүзулини, Нәсимини, Хаганини, Хәтаини, Сејид Әзими, Сабири, Ваһиди бизә муғам вериб. Муғам онларын чанында, ганында олуб. Онлар муғамы өз исте'дадлары илә бирләшдириб һикмәт хәзинәләри, сөз инчиләри јарадыблар вә нәһајәт, муғам севки, мәһәббәт сәдасыдыр.

Һөрмәтли муғамсевәр охучулар. Сизә тәгдим олунаң «Муғам дүшүнчәләрим» китабчасы да муғама үлви, әбәди истәкдән доғуб. Әсәрин мүәллифи Мәнсуровлар - мусигичиләр сүләләсинин вариси, тар сәнәтимизин корифеји, уstad Бәһрам мүәллимин оғлу, көркәмли бәстәкар Елдар Мәнсуровдур. Топлуда Елдарын улу муғамларымызын тарихи, гурулушу, спесификасы, тарихи-тиположи мүғажисәси, еләчә дә ифа хүсусијјәтләри, көзәллији һаггында мүәллиф дүшүнчәләринин бир һиссәси чәм олунмушдур. Елдарын ирсиликдән кәлән муғама мәһәббәти, ләјтмотив кими мусиги јарадычылығында да тәзаһүр етсә дә, елми-бәдии гәләминин мәһсулларында өзүнү бүрүзә верир.

Мәнсуровун муғамларымызла бағлы тәдгигатлары чилд-чилддир. Һәтта «Муғам терминләри лү-ғәти»ндән, «Муғам енсиклопедијасы»на гәдәр бәстәкар-тәдгигатчы һазырламышдыр. Лакин бу күн кағыз, мәтбәә вә үмумијјәтлә, полиграфија хәрчлә-

ринин баһалығы дөврүндә бунлары спонсорсуз чап етдирмәк гејри-мүмкүндүр...

Муғамшүнаслығымыз үчүн һава кими, су кими лазымлы олан бу вәсаитләр, шүбһәсиз гејрәтли ел оғууларынын јардымы илә иншаллаһ, чап үзү көрәчәк. Е. Мәнсуровун јарадычылыг биографијасы һаггында аз да олса охучулара мә'лумат вермәк истәјирәм: Елдар 1952-чи илдә Бакыда мусигичиләр аиләсиндә анадан олуб. 1972-чи илдә Асәф Зейналлы адына Бакы Мусиги Мәктәбинин фортепиано синфини, 1979-чу илдә Ү.Һачыбәјов адына Консерваторијанын бәстәкарлыг факултәсини (Чөвдәт Һачыјевин синфиндә тәһсил алыб - В. Ә.) битирмишдир.

Мүхтәлиф илләрдә Н.Туси адына АПУ-да, Консерваторијада, А.Зейналлы адына Мусиги Мәктәбиндә педагожи фәалијјәт көстәрмишдир. О, бејнәлхалг муғам симпозиумунун иштиракчысыдыр. (1987).

Мусигинин чидди жанрларында әсәрләр мүәллифи Е. Мәнсуров һәмчинин 600-ә јахын маһны бәстәләмишдир. Популјар маһнылары илә мүғәнниләрин вә динләјичиләрин истәклисинә чеврилмиш бәстәчинин мусиги тәхәјјүлү зәнкиндир. О, 5. симфонијанын, «Маһур-һинди» симфоник муғамынын, скрипка илә оркестр үчүн концертин, камера, хор вә инструментал әсәрләрин, романсларын мүәллифидир. Бәстәкар 20-дән чох филмә, 40-а јахын тамашаја мусиги јазмышдыр.

Кениш ерудисијаја малик јарадычы шәхс олан Е. Мәнсуровун гејд етдијимиз «Муғам дүшүнчәләри»ни әзиз охучулар, сизә тәгдим едирик. «Раст», «Маһур-һинди», «Һүмајун», «Шур», үмумијјәтлә муғамларымыз һаггында олан мәгаләләр топлусу

мусигишүнаслыға, муғамшүнаслығымыза лајигли вә
јени төһфәдир вә бизә белә кәлир ки, бу чапдан
муғамсевәрләр үрәкдән севинәчәкләр.

**Вүгар ӘһМӘД,
Филолокија елмләри намизәди.**

АЗƏРБАЈЧАН МУСИГИСИНДƏ «САГИНАМƏ» ЖАНРЫ

Əн'əнəви Азəрбајчан мусигисиндə, дəстках муғамларда - «дəрамəd», «тəсниф», «диринкə» вə «рəнклəр»лə јанашы «сагинамə» жанры да өзүнə мəхсус јер тутур. «Сагинамə» əрəб вə фарс сəзлəриндən əмəлə кəлмишдир. Гəдим шаирлəрин сагигə хитабən јаздығлары гəсидə, мəнзумə вə саир ше'рлəр «сагинамə» формасында өз əксини тапмышдыр. Бундан башга классик Шəрг əдəбијјатында да «сагинамə» адəтən поемаларын əввəлиндə верилір вə əсəрин прологу маһијјəтини дашыјыр. Низами, Шејх Ираги, Əмир Хосров Дəһлəви, Хачə Кирмани, Хачə Һафиз Ширази, Əбдүррəһман Чами, Мəһəммəd Фүзули, Əлишир Нəваи вə башга мəшһүр Шəрг шаирлəри «сагинамə»лəрин классик нүмунəлəрини гəлəмə алмышлар. XII əсрдən е'тибарən фарс, əрəб, түрк дилли əдəбијјатда «сагинамə»лəрə кениш тəсадүф едирик. «Сагинамə»лəрин илк əн кəзəl нүмунəлəрини Низамидə тапырығ. Адəтən «сагинамə»лəр ајры-ајры мəснəвилəрин əввəллəриндə верилір.

«Тəзкиреји-мејханə»дə XII - XIX əсрлəрдə јашамыш онларча шаирин сагинамəsi топланмышдыр. «Сагинамə»лəр əруз вəзнинин əн мұхтəлиф бəһрəлəриндə, елəчə дə мұхтəлиф поетик формаларда јазылырды: мəснəви, гəзəl, гит'ə, рүбаи вə саир формаларда «Сагинамə»лəр адəтən сагигə мұрачиəтлə

башланыр. Анадилли ше'римиздә «Сагинамә»нин классик нүмунэләрини Фүзулидә тапырыг. Анчаг «сагинамә»ләрдә меј, шәраб, бадә, саги ифадәләри реал мә'надан даһа чох символик характер дашыырлар.

Бу образлар тәсәввүр фәлсәфәси илә әлагәдар конкрет мә'наларә маликдирләр. Орасы да вар ки, ајры-ајры суфи тәригәтләриндә конкрет муғамларда ифа олунурду. «Сагинамә»ни илк дәфә поезијаја кәтирән Низами олмушдур. Һафиз Ширази сагинамә вә муғамнамәләр јаймаг саһәсиндә даһа кениш фәалијјәт көстәрмишдир. Һафиз Ширази Низамидән ситатлар вермишдир, ондан мүәјјән бейтләр кәтирмишдир. «Сагинамә»ләрин шаирин бәдбинлик руһу илә әлагәдар јаранмасыны тәсдигләјән алимләр вар. Лакин башга бир груп тәдгигатчылар «Сагинамә»ләри оптимистик, никбин руһлу әсәрләр сәјмышлар. «Сагинамә»ләр заман өтдүкчә даһа чох дүнјәви, реал әсас кәсб етмиш, бу ше'рләрдә зөвг, севинч, вәсф едилмишдир.

Әдәбијјатда олдуғу кими, мусигимиздә дә «Сагинамә» кечмиш заманлардан индики дөврүмүзә гәдәр муғамларымызын тәркибиндәки шө'бә вә кушәләрдә өз адыны горујуб сахламышдыр. Һал-һазырда Азәрбајчан мусигисиндә чәми ики «Сагинамә» горунуб сахланмышдыр. Бу «Сагинәмә»ләрдән бири «Шур», диқәри исә «Һүмајун» муғамына дахилдир.

«Шур» муғамында сәсләнән «Сагинамә»јә - «Сагинамә-Әчәми» дә дејирләр. Бу она көрәдир ки, «Шур» муғамында сәсләнән «Сагинамә-Әчәми» мәһз Азәрбајчан муғамынын интонасија көкләриндә инкишаф едир. «Шур» муғамындакы «Сагинамә»

әсасән «Симаји-шәмс» шө'бәсинин пәрдә-
ләриндә сәсләнир. «Сагинамә» «Шур» дәсткаһынын
зилиндә, даһа дәгиг десәк ашағыдакы ардычыллығда
ифа олунур:

Шah — Хәтаи
Сагинамә
Мавәрәннәһр
Сәрәнч

«Шур» муғамындакы «Сагинамә»нин мелодијасы
чох һәзин вә лирикдир. Мелодија әввәлдән ахыра гәдәр
чох чидди үслубда инкишаф едир. Мелодијанын белә
бир инкишафы «Сагинамә»нин өзүнәмәхсус хүсуси
өлчүсү илә әлагәдардыр. Мәһз бу метроритмик
хүсусијјәт — «Сагинамә»ни дәсткаһ формасына дахил
олан дикәр. жанрлардан — дәрәмәд, тәсниф вә саир
ајырмаға имкан јарадыр. Метроритмик
хүсусијјәтләринә көрә «Саги-намә»ни тәсниф жанрына
мүәјјән охшарлығы вар. Лакин бу ики жанры бир-бири
илә гарышдырмағ олмаз. Она көрә ки, тәсниф мүәјјән
өлчүјә малик олуб, үчлүк ифада зәрб (дәф) аләтинин
мүшајиәти илә чалыныб охунур, «Сагинамә» исә елә
һәммин һеј'әтдә, амма зәрбсиз, јалныз тарын вә
каманчанын мүшајиәти илә ифа олунур.

«Һүмајун» муғамында сәсләнән «Сагинамә» бир сыра
чәһәтләрдән — инкишаф принципи, форма гурулушу,
метроритмик хүсусијјәтинә көрә «Шур» дәсткаһын-
дакы «Сагинамә»јә јахындыр. «Шур» муғамындакы
«Сагинамә»дән фәргли оларағ, «Һүмајун» муғамын-
дакы «Сагинамә»јә - «Сагинамә-Әрәби»дә дејирләр. Бу
да ондан ирәли кәлир ки, «Һүмајун» муғамында чалыб-
охунан «Сагинамә» әрәб мусигисинин интонасијалары
илә зәнкиндир. «Һүмајун» «Сагинамә»си муғамын
зилиндә, «Бидад» вә «Үззал» шө'бәләринин арасында
чалыныр:

Мәснәви
Тәркиб
Бидад
Сагинамә
Үззал

Ону да гејд етмәк لازымдыр ки, һәр ики «Сагинамә» һәм инструментал вә һәм дә вокал-инструментал ифада сәсләнә биләр.

XIX әсрин икинчи јарысында, XX әсрин әввәлләриндә «Сагинамә»ләр Азәрбајчанда јалныз инструментал ифада сәсләнирди. Бу һагда «Бакы мусиги мәчлисләри»нин тәшкилатчыларындан бири олан Мәшәди Сүләјман Мәнсуровун хатирәләри чох марағлыдыр (әлјазмасы Б. Мәнсуровун шәхси архивиндәдир). О, јазыр: «Кечмишдә муғамлар саат јарым, ики саат чалыб-охунарды. Мәчлисдә әјләшәнләрә бир нөв фасилә вермәкдән өтрү, сазәндәләр «Сагинамә» чалармышлар. Чүнки бир саат, саат јарым охујандан сонра ханәндә дә јорулур, гулаг асмаг да чәтин олур. «Сагинамә» чалынан вахт охујан боғазыны тәмизләјирди, нәфәсини дүзәлдирди. Көрүрдүн ки, мәчлисдә дә бир аз чанланма башланыб. Бу вахт гуллуғчулар әлләриндә мәчмәји чамаат үчүн чај, шәрбәт, су кәтирирдиләр. «Сагинамә» чалыныб гуртаран кими, мәчлис јенә дә сакитләширди, ханәндә вә сазәндәләр дәсткаһын ардыны чалыб-охумаға башлајырдылар». Сонралар «Сагинамә»ләри сөzlә илк дәфә охујан Чаббар Гарјағды оғлу олмушдур. Бу барәдә Бәһрам Мәнсуров өз хатирәләриндә белә јазыр: — «Мән, он ики ил Чаббар әми илә јолдаш олмушам, јә'ни онун иштиракы илә олан бир чох тој мәчлисләриндә вә концертләрдә ону мүшајиәт етмишәм. Чаббар әми о вахтлар бир сыра муғамларда «Сагинамәләр» охујурду. Мән она дејәндә ки, - «Чаббар әми, мән атамдан

ешитмишәм ки, «Сагинамә»ләри кечмишдә анчаг сазәндәләр чалыблар, охумајыблар» - о да мәнә белә чаваб верәрди: - «Бунларын мусигиси көзәлдир, чох хошума кәлир. Она көрә дә кәләчәкдә бу һавалар итмәсин дејә, онлара сөз гошмушам».

Бундан сонра «Сагинамә»ләр дә бир чох шө'бә вә кушәләримиз кими јаддан чыхмаға башламышлар. Јахын кечмишдә классик ифачылар тәрәфиндән чалыныб-охунан «Сагинамә»ләр индики дөврдә јалныз тарзән Бәһрам Мансуровун јаддашында горунуб сахланмышдыр.

Азәрбајчан мусигисинин гәдим нөвләриндән бири олан «Сагинамә» һаггында бу мәгалә илк тәдгигат ишидир.

«ШУР ДӘСТКАҢЫ»

Азәрбајчанда ән чох севилән көзәл муғамлардан бири дә «Шур»дур. Бу муғамын тарихчәси чох гәдимдир, чүнки «Шур» тәкчә Азәрбајчана аид дејил. О, мәгам е'тибарилә бүтүн Јахын вә Орта Шәргә аиддир.

Мүхтәлиф мәнбәләрдә бу муғам һагда чохлу надир вә мараглы јазылар вар.

Билдијимиз кими «Шур» муғамы ајры-ајры мәктәбләр, ифачылар тәрәфиндән мүхтәлиф вариантларда ифа олунурду. Кечән әсрдән бу күнә гәдәр бүтүн «Шур» чәдвәлдәринә бахсаг көрәрик ки, һамысы мүхтәлифдир.

Кечән әсрин ахырларында ичәришәһәрли Мәшәди Мәлик Мәнсуровун евиндә кечирилән муғам мәчлисләриндә Азәрбајчанын бир чох мәшһур ханәндә вә сазәндәләри иштирак едәрдиләр. Бу сәнәткарларын бир нечәсинин адыны чәкмәклә онлары јад етмиш

оларыг: Кәблеји Ағабала Ага Саид оғлу, Мирзә Ағакәрим һачы Зејнал оғлу, Мәшәди Мәммәд, Мирзаға һачы Ағабала оғлу, Әзиз Мәһәммәд, һачы Һүсү, Мәшәди Әли, Чаббар Гарјағды оғлу, Әбдүлбағы, Әскәр Кәнчәли, Кор һачы, Мәшәди Зејнал, Искәндәр Үрри, Аға Чәбрајыл, һачы Мәлик һејдәр, Муғмәл, Кәблеји Елдар, Әбдүлгәдир Чәмәнкәндли, Хәлил Мүғбил вә бир чох башгалары...

Адлары чәкиләнләр вә бир чох башгалары бу мәчлисләрин јарашығы олмушлар.

Мәшәди Мәлик, сонралар исә онун оғлу Мәшәди Сүлејман бу мәчлисләри өз хатирәләриндә белә тәсвир етмишләр. «1888-чи илин јазында Мирзә Ағакәрим (тәхәллүсү «Салик»), Кәблеји Ағабала, Үрри Искәндәр, Мирзә Фәрәч, Әбдүлгәдир, Мирзаға һачы Ағабала оғлу, Ала Палас оғлу, Сејид Мирбабајев, Әли Зүһаб вә бир нечә нәфәр дә Мәшәди Мәликин евиндә муғам мәчлисиндә иштирак едирләр. Һәмин күн мәчлисдә «Һүмајун» вә «Шур» муғамлары ифа олунурду. Мәчлисин әввәлиндә Кәблеји Ағабала «Шур» дәсткаһыны бу шө'бә вә кушәләрлә охујур:

ШУР

1. Шур	11. Әширан
2. Дәрамәд	12. Әбүлчәп
3. Бајаты-түрк	13. Бајаты-Шираз
4. Симаи-шәмс	14. Шәһри (Тәһрани)
5. Шаһназ	15. һачы Јуни
6. Бајаты-күрд	16. Рак-һинди
7. Һезарә-Әрак	17. Киләји
8. Һезарә-Азәрбајчан	18. Чүдаи
9. Мүббәригә	19. Кәбри
10. Новруз-әчәм	20. Сагинамә

Бир гэдэр кечэндэн сонра Мирзэ Аға Кәрим дә «Шур» дәсткаһы охуду. Онун охудуғу «Шур» бу һиссәләрдән ибарәт иди:

1. Мајә	11. Шәһр-ашуб
2. Дәрамәд	12. Шаһназ
3. Чудай	13. Шикәстеји-фарс
4. Кәрајили	14. Әширан
5. Көвһәри	15. Симаи-шәмс
6. Күлриз	16. Тизек
7. Мүбәрригә	17. Һичаз
8. Бусәлик	18. Шаһ-Хәтаи
9. Бајаты-түрк	19. Мехди-зәррабы.
10. Дүкаһ	

Бу чәдвәлләри көстәрмәкдә мәгсәдимиз ики сәнәткары мугајисә етмәк дејил. Чүнки онларын һәр бири ајры-ајрылығда бөјүк сәнәткар вә шәхсијјәтдир. Бу мугамлары охујанда Ағабаланын 28, Мирзэ Аға Кәримин исә 45 јашы вар иди. Бу мәчлисдә охујандан сонра Ағабала 40 ил, Мирзэ Аға Кәрим исә 11 ил јашады.

Сонралар, нечә онилликләр кечэндән сонра Кәблеји Ағабала «Шур» дәсткаһыны даһа да мүрәккәбләшдириб, белә ардычыллығда охуду:

1. Мајә	15. Шикәстеји-фарс
2. Дәрамәд	16. Әширан
3. Чудай	17. Симаи-шәмс
4. Кәраји	18. Тизек
5. Көвһәри	19. Һичаз
6. Күлриз	20. Шаһ-Хәтаи
7. Мүбәрригә	21. Мавәрәннәһр
8. Мујә	22. Мехди-зәррабы
9. Бусәлик	23. Кәбри
10. Бајаты түрк	24. Мә'нәви
11. Шәһр-ашуб	25. Сарәнч
12. Дүкаһ	26. Дүкаһ
13. Руһул-әрвах	27. Руһул-әрвах
14. Зәмин-харә	28. Нишиби-фәраз

29. Һезаре-Әрак	36. Шәһри (Теграни)
30. Һезаре-Азәрбајчан	37. Һачы Јуни
31. Мүбәрригә	38. Рак-Һинди
32. Мујә	39. Нишиби-фәраз
33. Новруз-әчәм	40. Тәхти-Кавус
34. Әбүлчәп	41. Базәм-шур.
35. Бајаты-шираз	

Мәшәди Мәликин вәфатындан сонра, онун давамчысы - оғлу Мәшәди Сүлејман Мәнсуров «Бакы муғам мәчлисләринин» рәһбәри олды.

Мәшәди Сүлејманын тәшкил етдији муғам мәчлисләриндә Чаббар Гарјағдыоғлу, Сејид Шушински, Үзејир бәј, Мүслүм бәј, Әбдүлбағы, Шинас, Мәшәди Зејнал, Кечәчи оғлу Мәһәммәд, Ширин Ахундов, Гурбан Пиримов вә бир чох танынмыш мусигичиләр иштирак едәрдиләр.

Мәшәди Сүлејман бир чохларындан онунла фәргләнирди ки, о, тәшкил етдији мәчлисләри сонрадан хатирә кими гәләмә алырды. Бу әлјазмаларын бири 1925-чи ил тарихи илә гејд олунуб.

«...Бакынын ән көзәл ханәндәләриндән бири Мирзаға Һачы Ағабаба оғлу иди. Муғамлары мүкәммәл билирди, «до» көкүндә охујурду. Зили, бәми, һамысыны јериндә охујурду. 1926-чы илдә 50 јашында рәһмәтә кедиб.

...Бир дәфә достларымдан бири бизи гонаг еләмишди: мән - Сүлејман, Халыг, Һачы Јагуб оғлу, гардашым Мирзә Мәнсур, Аллаһверди Манафов вә Һачы Мәһәммәд Кәрим Рамазанов иди. Дәвәт олунанлар ичәрисиндә Чаббар Гарјағды оғлу, Гурбан Пиримов, Мирзаға Һачы Ағабаба оғлу да вар иди. Чаббарын јанында бир ушаг вар иди, ону өзү илә һәр јерә апарырды. Чаббарқил башлады «Шур» охумаға. Гурбан елә ки, тары гојду јерә, о саат Мирзә Мәнсур

көтүрдү тары. Мәчлис адамлары хаһиш еләдиләр ки, Мирзаға охусун, Мәнсур чалсын. Мәнсур «Шур»ун һичаз пәрдәсиндән башлады чалмаға. Мәнсур бир тар чалды ки, диварлар титрәжирди. Гурбан деди Мәнсура «А башына дөнүм, тарым инди сынар... Мәнсур деди: «Ондан горхма, уstad әлидир». «Мирзаға башлады «Һичаз»дан, сонра кечди «Мехди-зәррабы»ја, Шаһ-Хәтаи, Ашыг-куш, Мә'нәви, Кәбри, Нәлеји-зәнбур, Көвһәри, Баба-Таһир, Сәрәнч вә Мәснәви илә битирди. Чаббар Гарјағды оғлу өз гавалыны чевирди торбасына вә Гурбана деди: «Мән кедирәм сән өзүн биләрсән...»

Бакы ханәндәләри елә охужублар ки, гејри јердән кәләнләр ондарла бәһсә кирә билмәјибләр. О вахтлар мәчлисләрдә, тојларда муғам, биличиләри отуардылар. Елә ки, ханәндә бир кушәни, ја зәнкуләни, ја да муғамын өзүнү дүз охумурду, о муғам биличиләри ону сахлајыб дејәрдиләр ки, һәмән јери тәзәдән, дүзкүн охусун.

Муғам мәчлисләринин даими иштиракчысы олан Мирзә Мәнсур Мәнсуров өз дөврүнүн маһир ифачысы олмагла јанашы, һәм дә муғамлары нәзәри чәһәтдән чох јахшы билирдш. О, узун илләр боју Үзејир Һачыбәјов илә достлуг етмиш, муғам саһәсиндә онун әсас мәсләһәтчиси олмушдур. Мирзә Мәнсурун Мусиги мәктәбләри үчүн һазырладығы муғам програмы. 1935-чи ил тарихи илә гејдә алыныб. Һәмән програмда «Шур» дәсткаһы белә ардычыллыгла дүзүлүб:

1. Чүдаи	8. Шикәстеји-фарс
2. Кәрајили	9. Әширан
3. Һүсејни	10. Симаи-шәмс
4. Сәлмәк	11. Һичаз
5. Шур-шаһназ	12. Шаһ-Хәтаи
6. Бусәлик	13. Сарәнк
7. Бајаты-түрк	14. Баба Таһир

Өввөлдө гөйдөтдүжүмиз кими, Шур магамы тәкчө
 Азәрбајчанда дејил, бир сыра Шәрг мәмләкәтләриндә
 дә мөвчуддур. «Шур» дәсткаһы ики өлкәдә —
 Азәрбајчанда вә Иранда даһа чоһ интишар тапыб. Иран
 «Шур»унун шө'бәләрини нәзәрдән кечирсәк мүнәјјән
 јахынлыг вә фәргләри көрә биләрик:

1. Дәрәмәд	16. Фөрүд
2. Керешме	17. һәзин
3. Кушеји-раһаб	18. Шуре-пәминдәстә
4. Нәғмә	19. Кушеји-раһаб
5. Зиркешә-сәлмәк	20. Чаһар-кушә
6. Молла-һәчи	21. Мүгәддемеји-кәрајили
7. Сәлмәк	22. Резави
8. Күлриз	23. Шаһназ
9. Мәчлисә-әфруз	24. Гәррәчә
10. Үззал	25. Шаһназә-куш,
11. Чафә	ја Ашыг- куш
12. Бозорк	26. Рәнкә үсүл
13. Дүбејти	27. Кәрајили
14. Хара	28. Шәһр-ашуб
15. Гачар	

Муғамын классик дөврүнү Бәһрам Мәнсуровун ифа
 етдији «Шур» дәсткаһынын шө'бәләри илә јекунлаш-
 дырырыг.

1. Бәрдашт (нәва илә)	13. Симай-шәмс
2. Мајеји-шур	14. һичаз
3. Сәлмәк	15. һачы-јуни
4. Чүдаи	16. Мавәрәннәһр.
5. Көвһәри	17. Шаһ-Хәтаи
6. Кәрајили	18. Сагинамә
7. һачы-дәрвиши.	19. Сарәнч
8. Шәһр-ашуб	20. Әбу-әта
9. Шаһназ-хара	21. Гәмәнкиз
10. Бајаты-түрк	22. Дүкаһ
11. Шикәстеји-фарс	23. Зәмин-хара
12. Әширан	24. Нишиби-фәраз

Јухарыда көстәрилән чәдвәлләрдән ајдын көрүнүр ки, ифачынын билијиндән, усталығындан асылы олараг һәр һансы бир муғам истәнилән ардычыллыгда ифа олуна биләр. Амма бу о демәк дејил ки, ифачы муғамын формасындан, мәзмунундан кәнара чыхыр.

Сәнәткарын бөјүклүјү ондадыр ки, о муғамын әсас шө'бәләрини сахлајыб, кичик шө' бә вә кушәләринин јерини истәдији кими дәјишир вә ја ихтисар едир. Мәһз белә бир јарадычы просес муғамларымызы бу күнә гәдәр горујуб сахламышдыр.

«РАСТ» ВӘ «МАҺУР-ҺИНДИ МУҒАМЛАРЫНЫН КЕЧМИШИ, БУ КҮНҮ ВӘ САБАҢЫ

Муғамын өјрәнилмәси вә тәдгиги муәсир дөврүмүзүн ән мүһүм проблемләриндәндир. Сон вахтлар Шәрг халгларынын мусиги инчәсәнәтинин тарихи вә онун дүнја мусиги инчәсәнәтинә тә'сири барәдә чохлу конфранслар, симпозиумлар, музакирәләр олмуш, вә умумијјәтлә буна мараг бирә он артмышдыр. Әләлхүсус чохмилләтли түрк чүмһуријјәтләриндә бу мәсәләјә хүсуси диғгәт јетирилир. 1973-чү илдә Алма-Атада, 1975-чи илдә Дашкәнддә, 1978 вә 1983-чү илләрдә Сәмәргәнддә кечирилән «Јахын вә Орта Шәрг халгларынын ән'әнәви мусигиси» симпозиумлары буна парлаг мисал ола биләр.

Дүнјанын бир чох алим вә мусигишүнаслары Шәрг мусигиси проблемләри илә мәшғул олурлар. Мәсәлән: һинд мусигишүнасы Нарајана Менон «Һинд рағалары» илә, иранлы Мейди Бәркешли «Иран мусигиси» илә, алманијалы Јуркен Елснер «Ираг макамлары» илә, мусигишүнас Фәрзулла Караматов «Өзбәк макомлары»

илә вә бир чохлары мұхтәлиф проблемләр үзәриндә чалышырлар.

Республикамызда да бир чох муеигишүнаслар муғам проблемләри илә мәшғул олурлар. Муеигишүнаслардан — Е. Аббасова, М. С. Исмајылов, З. Сәфәрова, Б.Һүсејнли вә башгалары бу саһәдә чох иш көрмүшләр. Азәрбајчан муғамшүнаслығында газанылмыш бүтүн наилијјәтләр узун илләрдән бәри муеигишүнасларымызын апардығы елми ахтарышларынын мәһсулудур. Үмумијјәтлә, Азәрбајчан муғамларынын тәдгиги сонсуз вә марағлы бир елмдир.

«Раст» вә «Маһур-һинди» Азәрбајчанын гәдим муғамлары олуб, кечән әсрин ахырларындан бу күнә гәдәр чох марағлы инкишаф мәрһәләси кечмишдир. Дикәр муғамларымыз кими бу ики дәсткаһ да өзүнәмәхсус фәлсәфәјә, драматуркијаја, формаја, инкишаф принципләринә, орижинал мелодијаја вә нәһајәт интонасија көкләринин мұхтәлифлијинә маликдир. Ортаја белә бир суал чыха биләр ки, нијә көрә мәһз «Раст» вә «Маһур-һинди» муғамлары мұгајисә олунур? Она көрә ки, «Раст»дан башга ејни сәсдүзүлүшүнә малик олан јеканә тамам-дәсткаһ муғам јалныз «Маһур-һинди»дир. Ејни сәсдүзүлүшүнә малик олан дикәр муғамлар исә - «Орта маһур», «Катар», «Баяты-Гачар» - мұгајисә үчүн елә бир әһмијјәт кәсб етмир. Чүнки һәчмчә кичик олан бу муғамлар «дәсткаһ» формасында дејилдир. Дәсткаһ - композисија хүсусијјәтләринә көрә чохһиссәли инструментал вә ја вокал-инструментал силсиләнин формасы олуб, муғамын бир лад чәрчивәсиндә бүтүн бөлмәләрини өзүндә чәмләшидир.

Бир сыра муғам мәнбәләриндә «Раст» вә «Маһур-хинди», дәсткахларынын шө'бә вә кушәләри – адлары ејнидир. Бурадан белә бир суал мејдана кәлир ки, нијә бир-биринә охшамајан мусиги парчаларынын адлары ејнидир. Тарихдән мәлу:мдур ки, һәр бир шө'бәнин, һәр бир кушәнин, һәр бир ифачылыг штрихинин өзүнәмәхсус ады вар. Өзү дә чох заман һәр бир шө'бә вә ја кушә ады јалныз бир муғамда ифа олунур. Доғрудур, елә шө'бә вә кушәләр вардыр ки, онлар мүхтәлиф муғамларда да ифа олунурлар. Мәсәлән: «Шикәстеји-фарс» «Секәһ», «Шур», «Маһур-хинди» вә саир муғамларда ифа олунур. Бу муғамларда ифа олунан «Шикәстеји-фарс» шө'бәләри лад вә интонасија е'тибарилә бир-биринә чох јахын сәпкидә сәсләнсәләр дә һеч дә бир-биринин тамамилә ејни дејилдир. Онлар һәр бир муғамда өзүиәмәхсус сәсләнир.

Мүасир муғам нәзәријјәси вә ифачылығына нәзәр јетирсәк көрәрик ки, «Раст», «Маһур-хинди», «Орта маһур» вә «Бәјаты-Ғачар» муғамларынын шө'бә вә кушәләринин ады ејни илә тәкрат олунур. Ахы нечә олур ки, адлары, мәзмуну, фәлсәфәси, формасы вә үмумијјәтлә бир-бириндән хејли фәрғләнән «Раст», «Маһур-хинди» вә «Бәјаты-Ғачар» муғамларынын шө'бә вә кушәләринин адлары ејни олсун, мусигиси исә јалныз тоналлыг учалығына вә кәзишмәләринә көрә фәрғләнсин?

Муғамларымыз һазырда елә бир вәзијјәтдәдир ки, онлары мүрәккәбликдән садәлијә доғру апармағ олмаз. Онларын һәр биринин өзүнәмәхсус мүрәккәб формаларыны горујуб сахламағ, даһа да инкишаф етдирмәк лазымдыр. Онлары мусигиси, образы, характери, мәзмуну е'тибарилә бир-бири илә ғарышдырмағ олмаз.

1922-чи илдә Үзејир Һачыбәјов биринчи Азәрбајҗан Мусиги Мәктәби үчүн тәртиб етдији муғамат проггамына нәзәр јетирсәк «Раст» вә «Маһур-Һинди» муғамларынын бир-бириндән нечә фәрғли олдуғуну ајдын сурәтдә көрә биләрик («Гобустан ж-лы, Бақы 1979, № 4 (44), сәһ. 58—59).

РАСТ

1. Раст
2. Үшшаг
3. Һүсејни
4. Вилајәти
5. Мәсиһи
6. Деһри
7. Хочәстә
8. Хавәран
9. Әрак
10. Пәнчқаһ
11. Рак-Хорасани
12. Гәраи
13. Раст

Мүгајисәдән ајдын көрүнүр ки, һәр ики дәсткаһын шө'бәләри мүхтәлифдир. Демәли онларын мусигиси дә, характери дә ејни ола билмәз.

Даһа бир чәдвәлә нәзәр јетирәк. XIX әсрин икинчи јарысында вә XX әсрин әввәлләриндә Бакыда кечирилән «Мәчмәүш-шүара» мусиги мәчлисиндә бөјүк ханәндә вә сазәндәләр — Аға Кәрим Салик, Аға-Дадаш Мүнири, Аға Сәид оғлу Ағабала вә башгалары тәрәфиндән ифа олуан «Раст» вә «Маһур-Һинди»² муғамларынын бир-бириндән нечә фәрғли олдуғуну нәзәрдән кечирәк.

МАҺУР-ҺИНДИ

1. Маһур-Һинди
2. Үшшаг јери
3. Мүбәрригә
4. Әширан
5. Шикәстеји-фарс
6. Әрак
7. Рак-Һинди
8. Кабили
9. Һејраты
10. Маһур-Һинди.

¹ Ә. Бәдәлбәјли «Мусиги лүғәти», Бақы, 1969, сәһ. 15.

² Азәрб. ССР ЕА. Архитектура вә Инчәсәнәт Институтунун китабханасы, «Сүләјман Мәнсурувун хатирәләри» (әлјазма), инв. № 80.

РАСТ

1. Мајеји-раст
2. Новруз-рәвәндә
3. Раст
4. Үшшаг
5. Һүсејни
6. Вилајәти
7. Хочәстә
8. Хавәран
9. Әрак
10. Пәнчках
11. Рак
12. Хавәри
13. Әмири
14. Мәсиһи
15. Раст

МАҤУР-ҤИНДИ

1. Бәрдашт
2. Маәур
3. ә шшаг јери
4. Раст-әинди
5. Мизраби-кәлриз
6. Шикәстеји-фарс
7. ә ширан
8. ә рак
9. Рак

Узун илләр боју Үзејир Һачыбәјов илә биринчи Азәрбајҗан Мусиги Мәктәбиндә вә даһа сонралар консерваторијада муғамдан дәрс верән көркәмли тарзән Мирзә Мәнсур Мәнсуров муғамын бөјүк биличиси сајылырды. Мәһз илк дәфә онун чалғысындан муғамларымыз нота салынмышдыр.

Һәмин ифада «Раст» дәсткаһынын вә тарзәнин магнитофон лентинә чалдығы «Маһур-һинди»¹ муғамынын шө'бәләринә нәзәр јетирәк. «Раст» дәсткаһы 1934-чү илдә бәстәкар Тофиг Гулијев тәрәфиндән нота салынмышдыр.²

¹ Азәрб. Телевизијасы вә Радиосунун фонду. «Концерт-очерк, чалыр М.М.Мәнсуров».

² «Раст» дәсткаһы, Бақы, 1934, Азәрнәшр.

РАСТ

1. Новруз-рәвәндә
2. Раст
3. Үшшаг
4. Һүсејни
5. Вилајәти
6. Хочәстә
7. Хавәри
8. Әрак
9. Пәнчках
10. Рак
11. Хавәри
12. Әмири
13. Мәсиһи

МАҺУР-ҺИНДИ

1. Бәрдашт
2. Маһур
3. Үшшаг јери
4. Раст-һинди
5. Мизраби-күлриз
6. Шикәстеји-фарс
7. Әширан
8. Әрак
9. Рак

Јухарыдакы чәдвәлләрә дигтәтлә бахдыгда көрмәк олар ки, јахын кечмишдә муғамын нәзәри вә ифа проблемләринә чох фикир верилирди. Белә ки, бурада «Раст» муғамынын «Үшшаг» шө'бәси вә «Маһур-һинди» муғамынын «Раст-һинди» шө'бәләринә хусуси дигтәт јетирилирди. Кечән әсрин ахырларында - XX әсрин әввәлләриндә ханәндә вә сазәндәләр «Маһур-һинди» муғамында «Үшшаг» дејил, мәнз «Раст-һинди» вә ја «Үшшаг јери» шө'бәсини ифа едирдиләр. «Үшшаг јери» Растда јох, «Маһур-һинди» муғамында «Үшшаг» пәрдәләриндә кәзишмәјә дејилир. «Үшшаг» вә «Үшшаг јери»нин даһа бир фәрғи ондадыр ки, «Үшшаг»ын өзүнәмәхсус ритми вә өлчүсү вар. «Үшшаг јери» исә сәрбәст ифа олунур. Мүасир ифачылыгда «Маһур-һинди» муғамында «Үшшаг» шө'бәси ады алтында «Раст» муғамынын «Пәнчках» шө'бәсини ифа едирләр. Бу да ондан ирәли кәлир ки, зәнкин мусиги материалына малик олан муғамларымыз мүасир ифачылар тәрәфиндән јахшы мәним-сәнилмәмишдир. «Раст» вә «Маһур-һинди» муғамла-

рында мүбәһисәјә сәбәб олан әсас проблемләрден бири дә «Хочәстә» вә «Шикәстеји-фарс» шө'бәләридир. «Шикәстеји-фарс» «Хочәстә» илә мәгамча ејни олса да, онлары фәрғләндирән һәм мелодик чүмләнин гурулушу, һәм дә мәгам пәрдәләринин истинад етдији тонлардыр. Јухарыдакы һәр үч чәдвәлдән ајдын көрүнүр ки, «Раст» муғамында «Хочәстә», «Маһур-һинди» муғамында исә «Шикәстеји-фарс» шө'бәләри ифа олунур. Һал-һазырда исә «Раст» муғамында да «Хочәстә» әвәзинә «Шикәстеји-фарс» ифа едирләр. Бу она көрәдир ки, вахтилә классик ифачылар тәрәфиндән ифа олунан «Хочәстә», сонралар мусиги мәктәбләриндә вә техникумда муғамдан дәрс верән бир сыра мүәллимләрин тәшәббүсү илә програмдан чыхарылмыш, јарарсыз сајылмышдыр вә башга муғамларын шө'бәси олан «Шикәстеји-фарс» сүн'и олараг «Раст» дәсткаһына дахил едилмишдир. Һал-һазырда да бир сыра мүәллимләр классик ифачылар тәрәфиндән ифа олунан чохла шө'бә вә кушәләри тәһсил програмындан чыхарараг, онлары кәрәксий һесаб едир, мусигимиздә чаш-башлыг әмәлә кәтирән һиссәләр кими гәләмә верирләр. Бунунла да, зәнкин ирсә вә тарихә малик олан муғамларымыз кет-кедә садәләшиб, өз әввәлки тәрәвәтини итирмәкдәдир.

«Маһур-һинди» дәсткаһынын шө'бәләри арасында биз «Һејраты» вә «Кабилы» зәрб муғамларына раст кәлирик. Јахын кечмишдә бу ики зәрб муғамлары «Маһур-һинди» дәсткаһынын дахилиндә ифа олунурмуш. Лакин илләр өтдүкчә, заманын һөкмү илә зәрб муғамлар дәсткаһдан ајрылмыш вә мүстәгил жанр кими инкишаф етмишләр. Бунларын һәр икиси Әфғаныстанын бөјүк шәһәрләри олан Һерат вә Кабил шәһәрләринин ады илә бағлыдыр. Һәм дә бу, Әфғаныстанын гәдим һәрби јүрүш маршыдыр ки, орада јараныб вә онлар буну јалныз һәрби јүрүш

маршы кими чалардылар. Чох күман ки, адларыны чәкдијимиз маршларын сөзләри дә олуб, жүрүш еләјәндә охујублар. Адәтән, һәмишә жүрүшә кедәндә маршларда охумаг да олуб.

XIX әсрин икинчи јарысында Азәрбајчан ханәндә вә сазәндәләринин тәшәббүсү нәтичәсиндә бу маршлар муғамла әлагәләндирилиб, зәрб муғам һалына салынмышдыр. Азәрбајчанда бу муғамын 2 ады вар:

1. Һерат-Кабили

2. Әрак-Кабили

«Һерат-Кабили» үчлүкдә чалыныр - тар, каманча, бир дә гавал. Бурада охумаг јохдур, јалныз инструментал ифадыр. «Әрак-Кабили» охумагдыр. Ону охујанда о, бир гәдәр дә һүнәрли олур, икидлијә доғру апарыр. «Әрак-Кабили»ни јалныз сәси зил олан ханәндә охумалыдыр, чүнки «Әрак» муғамын ән јүксәк пәрдәсидир. Демәли, инструментал ифада - марш кими, охујанла чалынанда исә - зәрб муғам кими адланыр. «Зәрб муғам» икидлик тимсалыдыр. О, елә ифа олунмалыдыр ки, инсаны мәрдлијә руһландыр-сын.

Азәрбајчанда бу муғам чох инкишаф етмишдир. Она көрә ки, бурада ханәндәләр чох күчлү сәсә малик олдугларындан, бу зәрб муғамларыны бөјүк усталыгла охумушлар. Белә ки, Шәрг өлкәләринин һеч бириндә бу муғамы азәрбајчанлылар кими охујан олмајыб. Мәсәлән: Чаббар Гарјағды оғлунун ифасында зәрб муғамларымыз чох көзәл сәсләнирди. 1894-чү илдә «Һерат-Кабили» зәрб муғамы онун ифасында Варшавада граммафон валына јазылыб. Чаббардан әввәл бу муғамы һачы һүсү, Бүлбүлчан, Мәшәди Иси охујублар. Сонра «Һерат-Кабили» Чаббар Гарјағды оғлу тәрәфиндән тәкмилләшиб вә индики тәрздә

охунур. Чаббардан сонра бу муғамын эн көзэл ифачысы Сејид Шушински олмушдур. Һал-һазырда да бизим кэнч ханэндэлэр «Әрак-Кабили»ни чох көзэл охујурлар.

Көстәрилән чәдвәлләрә диггәтлә нәзәр јетирсәк даһа бир фәрғи көрә биләрик. «Раст» вә јахуд «Маһур-һинди» муғамларында бә'зи шө'бә вә кушәләрин јерләринин дәјишмәси. Мәсәлән: бир чәдвәлдә «Раст» муғамында әввәл «Новруз-рәвәндә», сонра исә «Мајеји-раст» ифа олунур. Дикәр чәдвәлдә исә бу ики шө'бә јерләрини дәјишмишднр. Белә бир фәрғә «Маһур-һинди» дәсткаһында да «Шикәстеји-фарс» илә «Әширан» шө'бәләринин јердәјишмәсиндә дә раст кәлирик. Бу јердәјишмәләр тарихән муғамын ханәндә вә сазәндәләр тәрәфиндән өзүнәмәхсус сәрбәст шәкилдә ифасы илә әлагәдардыр. Бу јердәјишмәләрә бахмајараг, муғамын үмуми формасына һеч бир зијан дәјмәмишдир.

Индики дөврдә классик муғам ифачыларындан бири олан мәрһум тарзән Бәһрам Мәнсуровун ифасындан нота јазылмыш «Раст» вә «Маһур-һинди» дәсткаһларынын шө'бә вә кушәләрини нәзәрдән кечирәк:

РАСТ

1. Новруз-рәвәндә
2. Мајеји-раст
3. Бал-кәбутәр
4. Гыфли-руми
5. Чәкавәк
6. Зирәфкән
7. Кәрдунијјә
8. Тизек
9. Үшшаг
10. Һүсејни
11. Виләјәти

МАҺУР-ҺИНДИ

1. Новруз-әчәм
2. Маһур
3. Гоша-мизраб
4. Чаһар-мизраб
5. Бүзрүк
6. Раст-һинди
7. Мизраби-күлриз
8. Зәнки-бари
9. Рак-һинди
10. Һүснијјә
11. Рак-Кәшмир

12. Дилкеш
13. Күрди
14. Хочәстә
15. Мүчри
16. Хавәран
17. Өрак
18. Пәнчкаһ
19. Рак-Хорасани
20. Гәраи
21. Деһри

12. Шикәстеји-фарс
13. Мүбарригә
14. Әширан
15. Һезарә-әрак
16. Өрак
17. Зәнки-шүтүр
18. Пәнчкаһ
19. Мизраби-чәнк
20. Рак-Абдулла
21. Дәсткари

Чәдвәлдән көрүндүҗү кими Бәһрам Мәнсуров да дикәр классик ифачыларымыз кими һәммин ән'әнәҗә садиг галмыш, һәр ики дәсткаһы өз җарадычылыгында даһа да инкишаф етдирмишдир.

Үмумиҗәтлә, мүасир дөврдә муғам нәзәриҗәси вә ифачылыгына диггәт даһа да артмалыдыр. Чүнки дүнҗа мигҗасында Азәрбајҗан муғамлары хүсуси јер тутур. Дүнҗанын бир чох мусиги нәзәриҗәчиси вә ифачылары Шәрг мусигиси дејәндә илк нөвбәдә Азәрбајҗан муғамларыны нәзәрдә тутурлар. Бу она көрәдир ки, бизим муғамлар мүрәккәб формаја вә интонасија көкләринин мүхтәлифлијинә маликдир. Бу күнүн әсас шәртләриндән бири дә одур ки, мүрәккәб формаја, дәрин фәлсәфәјә, орижинал мелодикаја малик мусиги хәзинәмиз олан муғамларымызы классик ән'әнә руһунда инкишаф етдирмәк, онлары садәләшдир-мәмәк, һәр биринин өзүнәмәхсус зәнкин ирсини горујуб сахламагдыр.

«ҺҮМАЈУН»

«ҺҮМАЈУН» дәсткаһынын Азәрбајҗан мусигисиндә өзүнәмәхсус јери вардыр. Бу дәсткаһа «Гафгаз һүмајуну» да дејирләр. Бу муғама «Гафгаз һүмајуну» она көрә дејирләр ки, мәһз Азәрбајҗанда о,

өзүнәмәхсус инхишаф мәрһәләси кечмиш вә Азәрбајчан мусигисинин интонасијалары илә зәнкинләшмишдир.

«Гафгаз һүмајуну»нун јарадычысы илк дәфә мәшһур тарзәнимиз Садыгчан олмушдур. О, бир сыра Азәрбајчан муғамларынын истинад пәрдәсини ханәндәләрин сәсинә ујғун дәјишмишдир. Кечмишдә ханәндәләр «Һүмајун»у бәмдә вә зилдә охујармышлар. Садыгчан муғамын истинад пәрдәсинин јерини дәјишдикдән сонра бир чох ханәндәләр «Һүмајун»у дәсткаһ шәклиндә ифа едә билмишләр. Мәһз «Гафгаз һүмајун»у да белә јаранмышдыр.

Үмумијјәтлә, «Һүмајун» муғамы гәдим олдуғундан, бир сыра Шәрг халгларынын мусиги сәнәтиндә горунуб сахланыб. Мәсәлән: «Һүмајун» лады һал-һазырда Иран, һинд, түрк вә Азәрбајчан мусигисиндә мөвчуддур, Ону да гејд етмәк истәрдим ки, Һиндистанын Деһли шәһәриндә XV әсрдә тикилмиш мәшһур һүмајун мәгбәрәси учалыр. Бу мәгбәрә һәлә IX әсрдән Деһлидә мәскән салмыш Һүмајунлар сүлаләсинин шәрәфинә тикилмишдир. Ола билсин ки, һүмајун муғамынын ады мәһз елә бу сүлаләнин ады илә бағлыдыр.

Иран мусигисиндә сәсләнән «Һүмајун» ејни адлы Азәрбајчан муғамына бир чох чәһәтдән јахындыр. «Һүмајун» фарс кәлмәси олуб - уғурлу, сәадәтли, мүбарәк, падшаһа мәхсус мә'насында ишләдилир.

Лакин Үзејир Һачыбәјовун «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» китабында исә һүмајун - дәрин кәдәр һисси кими шәрһ олунур. Көрәк бу ики мүддәадан һансы бири дүзкүндүр. Әкәр фарс дилиндәки тәрчүмәјә әсаслансаг, онда «Һүмајун» даһа чох «Раст» муғамына јахын олур. Азәрбајчан

мусигисиндә «Раст-һүмајун» адлы дәсткаһын олмасы бизә бәллидир. Бу дәсткаһын јаранмасы јалныз ханәндә вә сазәндәләрин бөјүк ифачылыг мәһарәти илә бағлыдыр. Ханәндә вә сазәндәләрин ифачылыг мәһарәтини вә импровизаторлуғуну мүәјјән етмәк үчүн чох вахт мусиги мәчлисләриндә онлара ајры-ајры ладлара мөхсус олан муғамлары дәсткаһ шәклиндә бир јердә охумағы тәклиф едирдиләр. Ардычыл олараг бир муғамдан башгасына, сонра исә јенә дә әвәлки муғама гајытмаг һәр мусигичијә нәсиб олмурду.

Үзејир һачыбәјовун мүддәсына әсаслансаг онда, «Һүмајун»ун «Шүштәр»ә јахын олдуғуну мүшаһидә едә биләрик. Образ характери е'тибары илә «Һүмајун» «Шүштәр»ә нисбәтән даһа дәрин бир кәдәр һисси ојадыр.

Әкәр биз «Һүмајун» вә «Шүштәр» муғамларынын лад гурулушларыны мүгајисә етсәк, онларын бир-биринә нә гәдәр јахын олдуғларыны көрә биләрик. Бунлардан белә нәтичәјә кәлә биләрик ки, Азәрбајчанда ифа олунан «Гафгаз һүмајуну» һәр ики мүддәаны өзүндә бирләшдирир. Чүнки, биз бурада һәм дәрин кәдәр һисси вә һәм дә уғурлулуға, сәадәтлијә доғру бөјүк инам һисси дујуруг. «Гафгаз һүмајуну» ашағыдакы шө'бә вә кушәләрдән ибарәтдир:

1. Һүмајун	6. Сагинамә
2. Фејли	7. Үззал
3. Мәснәви	8. Дилрүба
4. Тәркиб	9. Бәхтијари вә Һүмајуна
5. Бидад	ајаг.

МУҒАМ АДЛАРЫНЫН ЖАРАНМАСЫ ҒАГГЫНДА

Муғам, шө'бә вә кушә адларынын жаранма тарихи илә бу күнә гәдәр бир чох мусигишүнас вә ифачылар марагланыр. Муғамлар ғаггында елми трактатлар Шәргин бөјүк мусигишүнаслары - Әбдүлгәдир Мәраги, Сәфиәддин Урмәви, әл-Фәраби вә башгалары тәрәфиндән жаранмышдыр. Онлар өз елми әсәрләриндә муғамларын жаранма тарихиндән, шө'бә вә кушәләрин бир-бири илә гаршылыглы әлагәсиндән, мусиги аләтләриндә истифадә олуна ифачылыг штрихләриндән вә бир чох башга хүсусијјәтләрдән бәһс едирләр.

Бүтүн муғам, шө'бә вә кушә адларынын жаранма тарихи 4 гисмә бөлүнүр.

1. Сәј адлары
2. а) јер, мәкан, адлары
б) халғ, тајфа, гәбилә адлары
3. Тарихи шәхсијјәт вә ифачынын ады илә бағлы муғам вә шө'бә адлары
4. мүхтәлиф адлар.

Сәј ады илә бағлы олан муғам вә шө'бәләр бунлардыр:

1. Јекаһ
2. Дүкаһ
3. Секаһ
4. Чаһаркаһ
5. Пәнчкәһ
6. Шешкәһ
7. Ғәфткәһ.

Мүасир ифачылыгда адларыны чәкдијимиз муғамлардан јалныз беши ифа олунур

«**JEKAH**» - «Раст» муғамынын икинчи адыдыр. Фарс дилиндә ишләдилән «Jekah» (биринчи) сөзүнүн мә'насы, әрәб дилиндә ишләдилән «Раст» (дүз, доғру, дүрүст) илә уғун кәлир. Кечмишдә вә һал-һазырда түрк мусигисиндә «Раст»а бә'зән «Jekah» да дејирләр.

«**ДУКАH**» - фарс кәлмәсидир, тәрчүмәси - ики мөвге, мөкан, вәзијјәт, мә'чази мә'насы - 2 вахт демәкдир- Мәсәлән: ахшам-сәһәр, кечә-күндүз вә с.

«**СЕКАH**» - үч мөвге, мөкан, вәзијјәт демәкдир. Форма е'тибарилә «Секah» муғамына бахсаг, онун 3 бөјүк һиссәдән ибарәт олдугуну көрәрик. Бу һиссәләр «Забул», «Секah» вә «һиссар-мүхалиф»дән ибарәтдир.

«**ЧАҺАРКАH**»- гәдим мусиги алимләринин фикринчә көј курултусу илә әлагәдардыр. Мәһз тәбиәтин бу һадисәси илә әлагәдар олараг јаранмышдыр Үзејир һачыбәјов «Чаһаркаh» муғамынын динләјичидә чошғунлуг вә еһтирас һисси ојатдығыны гејд едир. «Чаһаркаh» муғамы Јахын Шәрг халqlары мусигисиндә ән чох шөһрәт газанмыш муғамлардан бири, онларын мусигисинә, мәнsub муғам көкүдүр.

«**ПӘНЧКАH**» - «Раст» муғамынын зил пәрдәсидир. Бу һиссәнин аһәнки чох кәркин вә чиддидир. «Пәнчкаh» шө'бәсинин «Раст» дәсткаһында тутдуғу мөвге чох әһмијјәтли олдугундан, «Раст» дәсткаһы чох заман «Раст-Пәнчкаh» адландырылып. Иран мусигисиндә дә «Раст-Пәнчкаh» адлы муғамын олмасыны франсыз алими Жан Дүринг өзүнүн «Иран мусигисинин ән'әнәләри вә мәншәји» адлы елми китабында бир даһа тәсдиг едир.

«**ШЕШКАH**» вә «**ҺӘФТКАH**» - муғам вә шө'бә ады кими һеч бир мәнбәдә гејд олунмајыб. Лакин

Әфрасијаб Бәдәлбәјлинин «Мусиги лүғәти» китабында бу адлар диатоник сәс дүзүмүнүн 6-чы вә 7-чи сәси кими шәрһ олунур. Бурада марағлы бир суал мејдана кәлир. Нечә олур ки, ејни көкә мәнсуб олан бу сәј адларынын бир гисми муғам вә шө'бә ады, дикәр гисми исә сәс дүзүмүнүн пәрдәләри кими адлансын?

Тарихдән мә'лумдур ки, кечмиш заманларда инсанлар «7» рәғәмини илаһи рәғәм сәјырдылар. Мәсәлән: «көј гуршағынын 7 рәнки», «көјүн 7 гаты», «каинатын 7 мө'чүзәси», «һәфтәнин 7 күнү» вә с. буна мисал ола биләр. Үзејир Һачыбәјов «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» китабында јазыр: «Әрәб, Иран вә Авропа мусигишүнасларына, көрә, гәдим јунанлар једди сәма чисимләриндән һәр биринин Пифагор тәрәфиндән ичад едилмиш 7 тондан биринә. мүвафиг олдуғуну зәнн едирләрмиш». Беләликлә, бурадан белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, кечмиш заманларда муғам мусигиси 7 әсас авазатдан ибарәт олмуш вә јухарыда адлары чәкилмиш ардычыллыгда адландырылмышдыр. Сонраләр исә һәр шеј инкишафда олдуғу кими муғамлар да инкишаф едәрәк, заман өтдүкчә, јени шө'бәләр, кушәләрлә зәнкинләшмиш вә нәһајәт, бу дөврдә өз интишарыны тапмышдыр. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, «Јекаһ», «Дүкаһ», «Секәһ», «Чаһаркаһ» бүтөв муғам, «Пәнчкаһ» исә шө'бә кими сәсләнир. Сәј адлары илә бағлы олан даһа бир факты көстәрмәк олар. Әрәб мусигисиндә јекаһ, дүкаһ, секәһ, чаһаркаһ, пәнчкаһ, шешкаһ вә һәфткаһ сәс дүзүмүнүн пәрдәләри кими адландырылыр. Бу факты әрәб мусигишүнасы Фаррук Аммарын јазыларында ајдын көрмәк олар. Бир чох муғам вә шө'бә адларынын јаранма тарихи өз јерләри вә мөканлары илә әлағәдардыр Гарабағ шикәстәси, Ширван шикәстәси, Салјан шикәстәси,

Шикәстеји-фарс, Аразбары, Бајаты-Шираз, Бајаты-Исфahan, Бајаты-күрд, Бајаты-түрк, Әрак, Әфшары, Овшары, Әширан, Забул, Һерат-Кабили, Османлы, Катар, Һичаз, Нәва-Нишапур, Һиссар, Хавәран, Мавәрәннәһр, Пәһләви, Тегһрани, Азәрбајчан, Харәзмијә, Маһур-һинди вә бир чохларыны буна мисал кәстәрмәк олар. Бу муғам вә шө'бәләрин һәр биринин ады, онларын һара аид олдуғуну бизә бир даһа сүбүт едир. Мәсәлән: «Чаһаркаһ» муғамында ифа олуна «Һиссар» Һиндистанда, Дегһли шөһәринин јакынлығында јерләшән кичик бир кәнд адыдыр - «Һиссар» даһа бир өлкәдә, Иранын Хорасан әјаләтиндә јер адыдыр. Гәдим Мидија дөвләтиндә бу јерә «Һиссар-тәпә» дејирдиләр. Лакин бир сыра мусигишүнас вә ифачылар бу шө'бәни «Һиссар» дејил, «Һасар» вә јахуд «Һәсар» адландырырлар.

«Һасар» - «чәпәр» демәкдир, чәпәрин исә муғама һеч бир дәхли јохдур. Бу чүр фәрзијә дүзкүн сајыла билмәз. Чүнки бүтүн муғам вә шө'бә адлары һәлә гәдим заманлардан әрәб әлифбасы илә јазылмышдыр-Шәргин бөјүк мусигишүнаслары Мәрағи, Урмәви, Фәраби вә башгалары сөз трактатларыны мәнз әрәб әлифбасы илә јазмышлар. Әрәб әлифбасы илә «Һиссар» сөзүнүн јазылышында исә биз биринчи һечада «А» һәрфинә раст кәлмирик. Бу бир даһа шө'бәнин «Һасар» дејил, «Һиссар» олдуғуну сүбүт едир.

Башга бир мисал чәкәк: Раст муғамында «Мајә»нин бир октава јухары сәсләнмәсинә «Әрак» дејилир. Әфрасијаб Бәдәлбәјли «Мусиги лүғәти» китабында бу шө'бәнин ады һагда белә јазыр: «Бу муғам шө'бәсинин «Әрак» јохса «Ирак» адландырылмасында һансы сөзүн даһа дүзкүн олдуғу мәсәләси муғам ифачылары вә

мусигишүнаслар арасында чох вахт мүбаһисәјә сәбәб олур. Муғаматын шө'бә вә кушәләриндән бир чохунун ады, билиндији кими чоғрафи адларла әлагәдардыр. Һәм дә белә һалларда муғам адлары чох вахт өлкә, мәмләкәт ады илә јох, мәһз шәһәр адлары илә адланыр. Белә олан сурәтдә, һамыја мә'лум олан «Ираг» өлкәси олдуғу кими, һәм дә Шираз, Исфahan, Нәһәвәнд шәһәрләринин гоншулуғунда «Әрак» адлы шәһәрин дә олдуғуну нәзәрә алсаг, муғамын ифачылар вә мусигишүнаслар тәрәфиндән «Ираг» дејил «Әрак» адландырылмасы тамамилә дүзкүн сајыла биләр.

«МАҺУР-ҺИНДИ» дәсткаһы Азәрбајчан мусигисиндә хүсуси јер тутур. Бу муғамын адындан онун һара мәнсуб олдуғуну дәрһал көрә биләрик. «Маһур» Һиндистанда кичик бир шәһәр адыдыр. Тарихдән билдијимиз кими, Һиндистан вахтилә мүсәлман һөкмдарларынын һакимийјәти алтында олмушдур. Бу дөврдә Һиндистанда бөјүк дәјишикликләр әмәлә кәлир. Јахын Шәрг өлкәләринин мәдәнијјәти вә инчәсәнәти һинд мәдәнијјәтинә бөјүк тә'сир көстәрир. Шәрг өлкәләринин муғам сәнәти дә һинд мусигисинә мәһз бу дөврдә өз тә'сирини көстәрир. Еләчә дә һинд мусигисинин интонасијалары муғам сәнәтинә тә'сир едиб, ону зәнкин-ләшдирмишдир. Һал-һазырда «Маһур-һинди» һәм Азәрбајчан, һәм Иран, һәм дә түрк вә һинд мусигисиндә хүсуси јер тутур. Һинд рагаларынын бир нечәси мәһз «Маһур» мәғамында ифа олунур. «Маһур» сөзү дәгиг тәрчүмәдә - учурум, дәрин јарған демәкдир. Азәрбајчанда Маһурун башга нөвү дә мөвчуддур. Бу «Орта маһур» муғамыдыр – «Орта маһур» «Маһур-һинди»нин варианты олуб, «Бәрдашт»дан дејил,

«Нүсәјни» шө'бәсіндән чалыныб-охунур.

Азәрбајҗан мусигисинин әсасыны тәшкил едән муғамлардан бири дә «Бајаты-шираз» дәсткаһыдыр. Өз көзәл вә дәрин тә'сир гүввәсинә көрә мусиги әдәбијјатымызда чох вахт «Әруси-мусиги», јә'ни мусигинин кәлини адландырылып.

Бајаты-Шираз мүстәгил дәсткаһ кими јалныз кечән әсрин ахырларындан мөвчуддур. Кечмиш заманлар «Бајаты-Шираз», «Бајаты-Исфahan» дәсткаһынын бир һиссәси олуб. О заман «Бајаты- Исфahan» дәсткаһы бу шө'бәләрдән ибарәт иди: Бәрдашт, Кәрдунијјә, Нишиби-фәраз, Исфahanәк, Бајаты-Исфahan, Нүһүф, һачы Јуни, Налеји-зәнбур, Мә'нәви, Пәһләви, Бајаты-күрд, Катар, Бајаты-әчәм, Кәбри, Баба Таһир, Азәрбајҗан, Әбүлчәп, Бајаты-Шираз, Хавәран, Үззал, Дилрүба.

Сонралар бу 21 шө'бә вә кушәдән ибарәт «Бајаты-Исфahan» дәсткаһындан «Бајаты-күрд» бөлмәси ајрылып. «Бајаты-күрд»ү илк дәфә мүстәгил дәсткаһ шәклиндә Чаббар Гарјағды оғлу ифа едиб. Беләликлә, «Бајаты-Исфahan» дәсткаһындан «Бајаты-күрд» бөлмәси ајрылдыгдан сонра, јердә галан һиссәләр кәләчәкдә «Бајаты-Шираз» муғамыны тәшкил едир.

Азәрбајҗан мусигисиндән фәргли олараг, Иран мусигисиндә мөвчуд олан «Бајаты-Исфahan» дәсткаһы өз адыны дәјишмәмишдир. «Бајаты-Шираз» вә «Бајаты-Исфahan» муғамларында олан мараглы фактлардан бири дә одур ки, Иран мусигисиндә «Бајаты-Шираз», «Бајаты-Исфahan» дәсткаһынын шө'бәләриндән биридир. Азәрбајҗан мусигисиндә исә тәрсинә, «Бајаты-Исфahan», «Бајаты-Шираз» дәсткаһына дахилдир. Бу чох мараглы бир инкишаф просесидир.

Муғамларын, шө'бә вә кушәләрин јаранма тарихи чох мараглы вә мүрәккәб просесдир. Ола билсин ки, јухарыда адларыны чәкдијимиз «Шешкаһ» «Һәфткаһ» вә бир чох бу кими муғам, шө'бә адлары вахтилә мусиги парчалары олмушлар. Лакин бир чох муғамлар кими бизим зәманәјә кәлиб чатмамышлар. Она көрә ки, муғам шифаһи ән'әнә илә нәсилдән-нәслә кечир. Урмәви, Мәрағи вә Фәрабинин мусиги трактатларында да бир чох муғам, шө'бә вә кушә адларына раст кәлирик. Лакин онларын да әксәријјәти бизә кәлиб чатмамышдыр. Она көрә дә бир сыра муғам вә шө'бәләрин анчаг адларыны билирик. Анчаг мусигиләриндәи һеч бир әсәр-әләмәт јохдур.

Һал-һазырда муғамшүнаслыг елми гаршысында елә вәзифәләр дурмалыдыр ки, мисилсиз зәнкинлијә хас олан гәдим муғамларымызын кетдикчә итмәкдә олан надир шө'бә вә кушәләри горунуб сахланылсын.

БИР ДАҢА МУҒАМЛАР ҢАГТЫНДА

Муғамларымыз нә һалдадыр? Бу суал бизим әсримиз башланан күндән демәк олар ки, бу күнә гәдәр бүтүн муғам ифачылары, муғам тәдгигатларыны вә еләчә дә муғамсевәрләри чох, марагландырырды. 1920-чи ил чеврилишиндән әввәлки деврдә муғам ифачылығы Азәрбајчанда чох јүксәк бир зирвәдә дурмушду. Муғама чох бөјүк һәрмәт варды. О дөврүн сәнәткарлры вә сәнәтсевәрләри мугама тәкчә мусиги кими јох, она бир «елм» кими дә јанашырдылар. Јашлы мусигичиләрин дедикләринә көрә, о вахтлар мусиги мәчлисләриндә ифачы әкәр дәсткаһда бир шө'бәни вә ја

кушәни дүз охумурду, ја һеч ифа етмисә, ја да артыг боғаз вә кәзишмәләр едирдисә, һәмән ифачыја ирад тутулурду. Һәмән ифачы бир дә бу мәчлисдә охумагдан мәһрум едилирди. Муғамын өзүнә көрә форма вә гурулушу варды, ону поэмаға һеч кимә ичазә верилмирди. Ән кичик муғам 5 шө'бә вә кушәдән, ән бөјүҗү исә 40-50 шө'бә вә кушәдән ибарәт олурду. Әсл сәнәткарлар вә муғамшүнаслар демәк олар ки, һәр бир дәсткаһы, муғамы нөгтә-веркүлүнә гәдәр тамам-камал. билирдиләр. Онларын ардынча кәлән кәнч ифачылар нәсли исә устададлара бахыб муғамлары өјрәнирдиләр. Чеврилишдән сонра, јә'ни кечмиш совет һакимийјәти дөврүндә муғам «елми» јаваш-јаваш бурахылыб. Програмлара диггәтлә бахсаг көрәрик ки, халг маһнылары, ојун һавалары, ашыг һавалары бәстәкар маһнылары вә классик мусиги муғам ифачылығыны демәк олар ки, әлли фаиз арадан чыхармышды. Бу да о дөврүн тәләбләриндән ирәли кәлирди. Дүздүр, бөјүк муғам ифачыларымыз һәлә вар иди. Амма онларын сәси даһа чоғ тој шәнликләриндән кәлирди. Артыг 20-чи илләрә гәдәр олан муғам «мәчлисләри, муғам концертләри кечирилмирди. Елә бунун да нәтичәси иди ки, муғам мусиги нөвү кими галарағ, «елм» кими исә јоға чыхмаға башлајырды. Дүздүр, Үзејир һачыбәјов о вахтар «Азәрбајҗан мусигисинин әсаслары» әсәрини јазыр. Һәмин әсәр о вахтлар консерваторијада авропасајағы тәһсил алан бәстәкар вә мусигишүнаслар үчүн бир дәрслик кими јазылмышды. Бу әсәрдән башға муғамын тарихи, нәзәријјәси вә тәһлили үзрә нә бир китаб, нә дә бир мөгалә јазылмышды. О ки, галды муғам устасы Мирзә

Мәнсурун чалғысы әсасында Раст, Дүкаһ вә Забул муғамларынын нота көчүрүлмәси, о да бир эксперимент иди ки, көрәк муғамы билмәјәнләр нотла муғамы нечә чалырлар вә кәләчәкдә бу үсулла муғамы гејри-милләтләрә өјрәтмәк олармы? Нечә дејәрләр, һәр дөврүн өзүнәмәхсус өз ганунаујғунлуғлары вар...

Ијирминчи әсрин икинчи јарысындан башлајарағ муғам ифачылығы јени тәрздә инкишаф етмәјә башлајыр. Јени ханәндә вә сазәндәләр ортаја чыхыр. Лакин онлар да муғамын нә тарихини, нә дә нәзәријјәсини дәгиг билмир, анчағ мүәллимләриндән өјрәндикләрини ифа едирләр. Муғам классикликдән мүасирлијә доғру аддымламаға башлајыр. Артығ муғам ифасы илә јанашы муғам «елми» дә мүасирләшир. Муғам әсрин әввәлиндәки формадан узағлашыр. Ән бөјүк дәсткаһ 10 -12 шө'бә вә кушәдән ибарәт олур. Орта вә али тәһсилли мусиги мәктәбләриндә тар вә каманчаја илк нөвбәдә нот, сонра исә муғамы өјрәдирләр. Муғамын мүасирләшмәси һеч дә пис просес дејил, бу һәјатын тәләбидир. Амма һәр шејин өлчүсү, ганун-гајдасы олмалыдыр. Муғама јабанчы халлар, бармағлар, боғазлар, зәнкуләләр чалағ едилир. Мусиги аләтләриндә техники ифаја бөјүк үстүнлүк верилир. Муғамын ифасыны «етүдә», «чардаша» бәнзәдән ифачы бөјүк сәнәткар сәвијјәсинә галдырылып. Һамысы да онунла фәхр едир ки, «әждаһа» чаландыр, гијамәт техникасы вар. Чеврилишдән әввәл тар вә башга милли мусиги аләтләримиз јалныз муғама вә халғ мусигисинә бағлы иди. Инди исә артығ демәк олар ки, бу аләтләрин чоху Авропа мусигисинә гуллуг едир. Ханәндә вә сазәндәләрин чоху Азәрбајчан муғамларына фарс, әрәб, һинд вә саир бәзәкләр вурурлар. Ән марағлысы

будур ки, һәмән бу ифачылар харичи өлкәләрдә концерт верәркән Азәрбајчан муғамларыны тәмиз, классик үслубда ифа етмәјә чалышырлар ки, ондан гәдимлик гохусу кәлсин, өз торпағымызда исә она башга халгларын чаларларыны әлавә едирләр ки, јә'ни бу «оригинал» ифадыр.

Ханәндәләримизә кәлдикдә исә, сон илләр фарс вә гисмән османлы боғазлары дәбдәдир. Бу мүғәнниләр даһа бөјүк аудиторијаја маликдирләр. Ән мараглысы да одур ки, фарс охујаны бирчә дәфә дә Азәрбајчан боғазы охумур. Көрүн бир сон 30 илдә муғамлар нә көкә дүшүб. Бакынын бир нечә кәндиндән башга муғам динләјичиләринин зөвгү дәјишиб. Белә күман етмәк олар ки, бир аз да белә кетсәк, тојларда муғамларымызы «симфоник оркестр», филармонијада концертләрдә исә «романслары» ханәндә вә сазәндәләр ифа едәчәк.

Муғам тәк о дејил ки, бири чалды, охуду, о бириси дә гулаг асды. Муғамда мәнтиг вар. Һәр ифачынын да мәгсәди о олмалыдыр ки, бу мәнтиги динләјичијә чатдырсын. Ифачы о заман сәнәткар, уstad олур ки, динләјичи онун ифасындакы мәнтиги анлајыр, ону гәбул едир. Һәмән бу мәнтиг дә муғамын әсас ганунудур.

Мусигишүнаслыға кәлдикдә исә, белә бир мәнзәрәнин шаһиди ола биләрик. Муғам елми илә мәшгул олан вә ја марагланан һәр бир кәс өзүнү бу ишдә «биличи» сәјыр. Ән мараглысы одур ки, һәр кәс өз фикрини Нјутонун гануну кими дәгиг, мүтләг бир ганун сәјыр. Бир шеји инкар етмәк олмаз ки, јашлы нәсил ифачыларымыз һәр бири ајры-ајрылыгда муғамларымызы нөгтә-веркүлүнә гәдәр мүасир «биличиләрин» һамысындан артыг дәрәчәдә чох

билирдилэр.

Охучу суал верэ билэр ки, бэс бу сэнэтчилэр хардан вэ кимдэн өјрэнсинлэр? Бунун да чавабы вар. Классик муғам ифачылары өзлэриндэн сонра бөјүк ирс гојуб кетмишлэр. Бу ирс валларда, магнитафон вэ кино лентлэриндэ, видеода, онларын хатирэлэриндэ, музејлэрдэ вэ архивлэрдэ олан элјазмаларында горунуб сахланыр. Өјрэнмэк истэјэн, истэдијини јерин алтындан да ахтарыб тапар.

Классик ифачылар билдиклэрини тэлэбэлэринэ, муғам һавэскарларына вэ тэдгигатчыларына һавэслэ өјрэдирдилэр. Бир шеји билмәдикдэ исэ, һеч вахт демирдилэр ки, «белэ шеј јохдур, филанкэс. өзүндэн дүзэлдиб дејир». Чалышырдылар һәмэн шеји өјрэнсинлэр. Өјрэнмэк һеч вахт ајыб сајылмајыб. Билмәјиб ловғаланмаг исэ һэлэ һеч кэсэ нэ хејир, нэ дә һөрмәт кәтирмәјиб.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР:

Өн сөз (В. Әһмәд).....	3
Азәрбајчан мусигисиндә «Сагинамә» жанры...	6
«Шур» дәсткаһы.....	10
«Раст» вә «Маһур-һинди» муғамларынын кечмиши вә сабаһы	16
«Һумајун».....	25
Муғам адларынын јаранмасы һаггында.....	28
Бир даһа муғамлар һаггында.....	34

Елдар Бәһрам оғлу Мәнсуров

МУҒАМ ДҮШҮНЧӨЛӘРИМ

(түрк дилиндә).

БАКЫ — «ИРШАД» — 1995.

Мәтбәәнин директору Мәммәдов О.

Җығылмаға верилмиш 03.03,95. Чапа имзаланмыш 22.03.95.
Кағыз форматы 70X1007a2- Мәтбәә кағызы № 1. Шрифти
әдәби гарнитур. Шәрти чап вәрәги 1,63. Рәнкли шәрти ч/в
1,63. Тиражы 500. Сифариш 23. Гијмәти мүгавилә илә.

Азәрбајҗан ЕА мәтбәәси, Бақы, һүсејн Чавид проспекти, 31.